

*А. А. Жэлуновіч, канд. філал. навук, дац.,
заг. каф. рускай мовы як замежнай;
В. В. Шунейка, ст. выкладчык каф.
руускай мовы як замежнай*

ПРАБЛЕМЫ ўЗАЕМАДЗЕЙННЯ КУЛЬТУР: рЭАЛІЗАЦЫЯ ЛЕКСІЧНАЙ ВАЛЕНТНАСЦІ ў МАўЛЕННІ БЕЛАРУСАў-БІЛІНГВАў

Узаемадзейнічаючы адна з адной, культуры ўзбагачаюцца і, праходзячы доўгі шлях, які, па вобразным выразе Ю. М. Лотмана, пераадольвае межы гістарычных эпох, нацыянальных культур, развіваюцца. Таму «культура всегда, с одной стороны, – определенное количество унаследованных текстов, а с другой – унаследованных символов» [2, с.8]. Аднак гэтая стройная сістэма перацякання культуры ў культуру не змагла б функцыянаваць без пасрэднікаў, якімі заўсёды аказваліся двухмоўныя члены супольніцтваў. У культуралагічнай літаратуры пераважае кваліфікацыя мовы як інструмента культуры. Наўрад ці трэба спецыяльна даказваць, што гэтая збядняе значнасць мовы, яе роля куды больш складаная і шматгранная. Перш за ўсё мова робіць магчымым поўнае працяканне культурнага цыкла, інакш кажучы, камунікатыўны ланцужок: духоўная вытворчасць – захаванне і трансляцыя духоўных каштоўнасцей – і, у рэшце рэшт, іх спажыванне. Мова і культура – вось што характарызуе любы этнас, на якой бы стадыі эвалюцыі ён ні знаходзіўся.

Як адзначае Н. Б. Мячкоўская, «даже минимальное взаимопонимание невозможно до тех пор, пока обе стороны (или одна из сторон) не сделают хотя бы один шаг навстречу партнеру» [3, с. 117]. Гэты крок, які заключаецца ў засваенні асноўных слоў мовы кантакту, і робяць білінгвы. Інакш кажучы, узаемадзеянне культур (моў) адбывалася і да гэтага часу адбываецца праз індывідуальны білінгвізм некаторых моўцаў. Менавіта з гэтай прычыны двухмоўе суправаджала эвалюцыю чалавецтва са старажытных часоў, таму што, каб народ развіваўся, кантакты з іншымі нацыянальнымі супольнасцямі проста неабходныя (як вядома, ізаляваныя ад знешняга свету плямёны і народнасці не ствараюць багатых культур і паступова, калі не зліваюцца або не кантактуюць з суседзямі, знікаюць). Як бачым, білінгвізм з'яўляецца пры наяўнасці сацыяльных фактараў.

У шырокім сэнсе білінгвізм абазначае выкарыстанне ў мысленні дзвюх моў у залежнасці ад кантэксту зносін. *Білінгвізм* (лац. *bilinguis* < *bi* (*bis*) ‘двойчы’, *lingua* ‘мова’ – двухмоўе) – валоданне і папераменнае карыстанне асобай або калектывам дзвюма мовамі. Кожная з моў выбіраецца ў залежнасці ад канкрэтнай камунікатыўнай сітуацыі.

Агульная дэфініцыя білінгвізму, гэта значыць валоданне дзвюма мовамі, дапаўняецца класіфікацыямі ў залежнасці ад кірунку навукі, якая даследуе пытанне ўзаемадзеяння моў і культур. На думку Ф. Чармака, білінгвізм ніколі не можа быць поўным – індывідуум не можа валодаць дзвюма мовамі дасканала. Тлумачыцца гэта наяўнасцю безэквівалентнай лексікі, рознай колькасцю семантычных адценняў, рознай валентнасцю тых жа адзінак у розных мовах [5, с. 53]. Гэта якраз і ёсць тая прычына, якія выклікаюць праблемы пры пераклучэнні моў (кодаў*).

Мова звычайна актывізуецца ў залежнасці ад сітуацыі, месца, абстаноўкі зносін, зместу, таксама абумоўлена адрасатам.

Як вядома, білінгв – гэта чалавек, які валодае дзвюма мовамі (у той ці іншай ступені), таму ён не можа ідэальна адмежаваць адну моўную сістэму ад другой. Гэта, у сваю чаргу, прыводзіць да розных відаў інтэрферэнцыі. Як зазначае Л. І. Бараннікава, інтэрферэнцыя – гэта «изменение в структуре и элементах структуры одного языка под влиянием другого языка, причем не имеет значения, идет ли речь о родном, исконном для говорящего языке, или о втором языке, усвоенном позднее» [1, с. 28].

У сувязі з гэтым пэўную цікавасць выклікае пытанне рэалізацыі лексічнай валентнасці ў маўленні беларусаў-білінгваў.

Для стварэння маўленчага тэксту ў пісьмовай і вуснай формах неабходны лінгвістычныя веды. Менавіта ў тэкстах камунікант праяўляе маўленчыя ўменні і навыкі (гаварэнне, слуханне, пісьмо, чытанне).

Відавочна, што для правільнага ўжывання слоў у маўленні недастаткова ведаць іх дакладнае значэнне, неабходна яшчэ ўлічваць асаблівасці лексічнай спалучальнасці, інакш кажучы, іх здольнасці злучацца адно з адным.

Пра ўсе гэтыя фактары, якія ўказваюць на тое, што многія словы патрабуюць дапаўнення іншымі словамі, прынята гаварыць як пра

* Кодам у сацыялінгвістычным разуменні з’яўляецца любая мова (натуральная, штучная), слэнг, тэрытарыяльны ці сацыяльны дыялект.

«валентнасць слоў». Менавіта валентнасць вызначае тую перавагу, з якой успываюць тыя ці іншыя звязаныя з імі словы. З аднаго боку, акрэсленая намі моўная з'ява аказваецца важным дадатковым фактарам, які вызначае выбар патрэбнага слова, з другога – выклікае навуковы інтарэс навукоўцаў-лінгвістаў і даследчыкаў псіхалогіі маўлення.

Працэс выбару патрэбнага значэння слоў з шэрагу магчымых альтэрнатывы вызначаецца ўмовамі як экстралінгвістычнага, так і інтралінгвістычнага характару.

Першай умовай, якая ўплывае на адэкватны выбар значэння слова, з'яўляюцца ўзровень адукацыі камуніканта і частотнасць дадзенага слова ў мове, якая, у сваю чаргу, вызначаецца ўключанасцю гэтай лексемы ў практыку чалавека. Другой і, верагодна, асноўнай умовай, якая вызначае выбар патрэбнага значэння слова, з'яўляецца моўны кантэкст.

У гэтай сувязі цікавымі будуць прыклады рэалізацыі лексічнай валентнасці моўных адзінак у маўленні беларусамі-білінгвамі. Словы адной мовы ў большасці выпадкаў не проста адпавядаюць словам другой мовы, а знаходзяцца з імі ў вельмі складаных і разнастайных адносінах, таму няцяжка ўявіць ступень распаўсюджанасці і ўстойлівасці семантычных памылак у маўленні білінгва на функцыянальна другой мове (*кахаць бульбу* замест *любіць бульбу*; *твар, які заключае дамову* замест *асоба, якая заключае дамову*; *юрыдычны твар* замест *юрыдычная асоба*; *вобласць дзейнасці* замест *галіна дзейнасці*).

Многія лінгвісты падкрэсліваюць, што лексічная спалучальнасць слова неаддзельная ад яго сэнсу. Нярэдка лексемы з аднолькавым значэннем могуць мець розную лексічную валентнасць. Так, «Русско-белорусский словарь» падае магчымыя варыянты перакладу рускага слова *открытый* у залежнасці ад кантэксту на ўзроўні словазлучэння:

Открытый – 1. *прич., прил. (о двери, окне, шкапулке)* адчынены; (*о шторе, занавесе*) адкрыты; 2. *прич., прил. (начатый)* пачаты, распачаты; (*о собрании, заседании*) адкрыты; 3. (*начавший свое существование*) адкрыты; 4. *прич. (о газе, воде)* пушчаны, адкрыты; 5. (*предоставленный*) адкрыты; 6. *прич. (обнаженный)* адкрыты; 7. *прич., прил. (раскрытый)* разгорнуты; (*о глазах*) расплюшчаны; (*о рте*) разяўлены; 8. *прил., перен. (разоблаченный)* выкрыты; 9. *прил., перен. (о мыслях, намерениях)* адкрыты, выказаны; 10. *прич. (о научных открытиях и т.п.)* адкрыты; 11. *прил. (свободный)*

адкрыты; *открытое поле деятельности* – адкрытае поле дзейнасці; 12. *прил. (прямой, искренний)* адкрыты, шчыры; 13. *прил. (явный)* адкрыты, яўны; *явная вражда* – адкрытая (яўная) варожасць; *открытое море* – адкрытае мора; *на открытом воздухе* – на вольным паветры; *в открытом поле* – у чыстым полі; *с открытой головой* – з непакрытай (голай) галавой; *с открытыми глазами* – з расплюшчанымі вачамі; *при открытых дверях* – пры адчыненых дзвярах; *оставить вопрос открытым* – пакінуць пытанне адкрытым; *идти в открытую* – ісці ў адкрытую; *ломиться в открытую дверь* – ламацца (біцца) у адчыненыя дзверы [4, с. 626].

Прыведзеная ілюстрацыя выкарыстання слова *открытый* з'яўляецца ўзорнай для літаратурнай беларускай мовы, бо ўлічвае ўсе магчымыя валентныя сувязі дадзенай лексемы. Але, як бачна, укладальнікі слоўніка, наўмысна ці пад ціскам часу, звужаюць «валентнае поле» да дзвюх словаформ – *адкрыты* і *адчынены*, што значна збядняе маўленне, пазбаўляе яго арыгінальнасці, красамоўнасці, трапнасці і дарэчнасці.

Такім чынам, працэс спалучальнасці слова ёсць заўсёды асэнсаваны выбар камунікантам дакладнага, існага значэння са шматлікіх магчымых. Ён ажыццяўляецца шляхам аналізу тых адносін, у якія ўступае слова з агульным кантэкстам, і пераадолення неадэкватнага непасрэднага разумення слова, звязанага з гучаннем, з частатой выкарыстання таго ці іншага значэння і г.д. Цяжкасці ўжывання лексем узнікаюць пры выкарыстанні ў маўленні, калі значэнне слоў можа ці звужацца да аднаго звыклага, ці станавіцца дыфузным.

1. Бараннікова Л. И. Сущность интерференции и специфика ее проявления / Л. И. Баранникова // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. 6. – С. 25–60.

2. Лотман, Ю. М. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб., 1994. – 558 с.

3. Мечковская, Н. Б. Социальная лингвистика : пособие для студентов гуманитар. вузов и учащихся лицеев / Н. Б. Мечковская. – 2-е изд., испр. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 207 с.

4. Русско-белорусский словарь : в 2 т. / ред. К. К. Атрахович ; Ин-т языкознания им. Я. Коласа АН БССР. – 2-е изд., доп. и перераб. – Минск : Беларус. сов. энцикл., 1982. – Т. 1 : А–О. – 648 с.

5. Čermák, F. 2004 : Jazyk a jazykověda / F. Čermák. – Praha : UK, Karolinum 2004.